AMICS DE L'ART ROMÀNIC DEL BAGES

Butlletí de divulgació i informació

Núm. 83
GEN-FEB 93

- La Lírica en el món romànic
- Goigs marians a l'Edat Mitjana
- Antic pergamí del castell de Catellet

AMICS DE L'ART ROMÀNIC DEL BAGES
Butlletí núm. 83 • GENER-FEBRER de 1993

Portada

Tapís de la Creació (fragment)

El famós Tapís de la Creació és un brodat de la segona meitat del segle XI, el qual es conserva com a un dels tresors més preuats de la Catedral de Girona.

En aquest fragment hi ha representat l'any amb la figura d'un vell barbut, vestit amb túnica, que sosté la roda del temps amb el braç esquerra mentre es repenja a un bastó. Al costat, la imatge de l'hivern és representada per un home que, cobert amb una pell, s'escalfa al foc.

Coordinació

Edita:
AMICS DE L'ART ROMÀNIC DEL BAGES

Local:
Pujada del Castell, 30 - Tel. 873 16 06

Coordinació:
Francesc Villegas i M. Carme Torras

Disseny:
Marc Vilarmau

Dipòsit Legal:
B-35519-84

Imprimeix:
Copisteria SARRIÓ

Correcció:
Gabriel Mora i Arana

Hi col.labora:
Excm. Ajuntament de Manresa

Tiratge:
350 exemplars

Índex

Editorial
Carme Torras 3

Els suports de l'escriptura a l'Edat Mitjana (II). El pergamí 4

Escriptura de la presa de possessió del castell de Castellet per Joan de Segalers, del 28 d'abril de 1360. X. Sitges 7

Lírica popular i lírica culta en el món romànic 10

Els goigs marians en l'art i la música de finals de l'Edat Mitjana. J. Ballester 14

Record a Mn. Junyent 20

Crònica d'activitats 21

Properes activitats 23

Editorial

Mantenir la continuïtat d'una publicació, malgrat que sigui modesta com la nostra, demana la dedicació d'un grup de redactors, una tasca de coordinació i, correcció a l'ensems, una inversió econòmica cada dia més crescuda per l'encariment de les matèries i de la mà d'obra. És per això que, a partir d'aquest any, inclourem un anunci a la darrera pàgina per tal de que ens ajudi a pal.liar el cost del butlletí.

D'altra banda, considerem que la publicació del nostre portaveu té la finalitat primordial d'informar tots els socis pel que fa a aspectes referents a els activitats socials de l'Entitat, així com de la publicació d'articles relacionats amb la història i l'art medievals, tot contemplat des de perspectives altrament diverses.

I també creiem que la nostra publicació ha d'intentar fer-se ressò d'activitats d'altres institucions, que hem de considerar, i creiem, que poden interessar els nostres consocis.

Estem segurs, doncs, que seria útil per a tots que ens féssiu arribar qualsevol informació, notícia, article o fotografia que creguéssiu d'interès general i prou avinent per a ésser publicat.

Gràcies a la bestreta, per les vostres futures col.laboracion.

Carme Torras
Presidenta

ELS SUPORTS DE L'ESCRIPTURA A L'EDAT MITJANA (II). EL PERGAMÍ

MARC TORRAS I SERRA

Continuant amb la nostra sèrie sobre els suports de l'escriptura a l'Edat Mitjana, i un cop tractada l'utilització del papir a l'època romana i en els primers moments de l'Edat Mitjana (1), ens trobem amb què a començaments de l'Alta Edat Mitjana ja existeix el pergamí establert com a nou suport de l'escriptura.

Segons la tradició que explica Plini, el pergamí va néixer a la ciutat de Pèrgam el segle II a.C. quan el rei Ptolomeu d'Egipte es va negar a subministrar papir al rei de Pèrgam, per tal d'evitar que la biblioteca d'aquest pogués arribar a ser tan important com la d'Alexandria. Segons la llegenda, per aquest motiu es creà un nou tractament del cuir per tal d'adaptar-hi millor l'escriptura.

Així, el pergamí, està fet per pell prima d'ovella, vedell o d'altres animals, sotmesa a un procediment de pelat, assecat, rentat, desengreixat i allisat, al final del qual pot ser utilitzada per a escriure-hi. Fins al segle XIII l'animal preferit per a fer pergamí de millor qualitat era l'ovella, especialment l'anyell. Els més apreciats eren els d'anyell no nascut, que donaven com a resultat un pergamí molt fi i blanc que s'anomena "vitela".

Els principals avantatges que ofereix el pergamí respecte al papir i a altres suports, es podrien resumir en què aquest permet ser utilitzat per les dues cares i que és un suport que resisteix excel.lentment el pas del temps. Malgrat això, cal dir que el pergamí també és un suport car, ja que per poder-lo obtenir s'havien de sacrificar ovelles o xais. Així, la confecció d'un llibre de format normal podia suposar el sacrifici d'un ramat d'entre 100 i 200 caps. Davant d'això podem entendre l'especial interès de molts dels monestirs medievals a poder aconseguir tenir ramats importants i, sobretot, procurar-se àmplies zones de pastura.

Per un text que apareix en un còdex del segle VIII de la Biblioteca Capitular de Lucca sabem que, un cop extreta la pell de l'ovella, es purgava el pergamí introduint-lo dins de calç durant uns quants dies. Un cop fet això, i mentre era flexible, s'afaitava per les dues cares per tal de poder eliminar el greix i treure-li les taques. I després s'allisava i polia amb pedra tosca, i es tallava a la mida que es volia. El procés s'acabava quan es tancaven els possibles talls de la pell amb punts i sutures. Aquest procediment normalment es duia a terme en els monestirs pels mateixos monjos, amb les pells dels seus ramats.

Un cop fet el pergamí, encara calia acabar de preparar-lo per a ser escrit. Així, per aquest motiu, es plegaven els fulls per a formar els quaderns. El pergamí s'anava doblegant fins a formar un quadern de 8 fulls. En aquest punt, cal dir que, a diferència del pergamí que s'utilitzava per als documents, el que es feia servir per als còdexs era molt més fi i més llis, i que a l'hora de doblegar els fulls i de relligar-los es tenia cura de que coincidíssin afrontades la cara de pèl d'un full amb la cara de pèl de full següent (les dues cares del pergamí tenen tonalitats lleugerament diferents).

Un cop fet el quadern, i abans de començar a escriure, el copista primerament marcava en el pergamí

La pell de l'animal és estesa sobre un teler de fusta per tal d'afaitar-la i treure-li la grassa

Pàgina de l'Evangeliari de Manresa

l'espai que havia d'ocupar la caixa de l'escriptura, tot marcant-hi amb un ganivet i una esquadra la línia corresponent, i definint els marges dels fulls, marges que acostumaven a ser bastant amplis, ja que es dedicaven a apuntar-hi els comentaris i les glosses que amb el temps s'anirien afegint al marge del text del llibre. El següent pas era el de fer foradets petits als marges que havien de servir de guies a l'hora de marcar les línies horitzontals i transversals, ja que havien d'assegurar la regularitat de l'escriptura i l'harmonia de la pàgina, i calia fer també dues línies verticals que marquessin els marges. Tot això es feia en sec, i només per una

sola cara, normalment per la de la carn, amb una punta de metall, i, a partir del segle XII, amb una punta de plom.

Un cop preparat el pergamí, ja es podia passar a la còpia del text, feina que feien els escrivans, tot deixant en blanc els espais on havien d'anar les inicials i, si n'hi havia, les miniatures. Per acabar, es cosien els quaderns que, previament, i per poder evitar errors d'ordre, s'havien numerat a l'últim full. I finalment, es recobria el volum amb unes tapes de fusta folrades de cuir.

Així mateix, cal dir que al llarg de tots l'Alta Edat Mitjana, i per motiu de l'alt preu del pergamí, era molt freqüent aprofitar pergamins ja escrits tot reutilitzant-los per a nous còdexs. Amb aquesta intenció s'agafaven els pergamins ja escrits, se submergien en llet i es fregaven amb una esponja. Després, es rascaven amb pedra tosca per tornar a pulir-los, amb la qual cosa s'esborrava la lletra, anteriorment escrita.

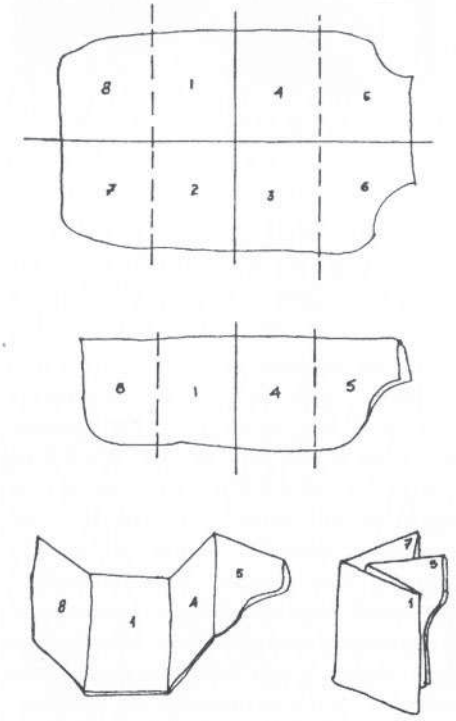

Esquema de la formació d'un quadernet

Aquest procediment ha donat origen als palimpsests o "codices rescripti", els quals, actualment es poden llegir gràcies a la llum ultravioleta que actua sobre els residus metàl.lics de l'antiga tinta que ha restat en el pergamí, sense fer malbé el suport.

Com ja vam veure en l'article anterior, tot i que el món clàssic no utilitzava el pergamí, donat que es considerava un material d'escriptura bàrbar, ja era àmpliament utilitzat per les primeres comunitats cristianes, i per això el pergamí més antic que ens ha arribat és del segle I d.C., ja amb forma de còdex. D'altra banda, pels avantatges que oferia, a partir del segle IV, es va generalitzar tant per a l'ús i la confecció de còdexs, com de cartes i documents, i va utilitzar-se fins al segle XV, moment en el qual es veu desplaçat pel paper.

Pel que fa als còdexs en pergamí més antics, i d'origen català que es conserven, són dos originals d'Urgell, que ara són a Autun, i un provinent de Tarragona, que es conserva a Verona, tots ells del segle VII, mentre que el còdex de pergamí més antic de Manresa que es conserva, es tracta de l'Evangeliari d'Argent de la Seu, un llibre de finals del segle XI o començaments del XII, i que, actualment i en estat fragmentari, es conserva a la Biblioteca Soler i Palet de Terrassa.

(1): vegeu l'article **Els suports de l'escriptura a l'Edat Mitjana**

(I): **El papir**, publicat al butlletí núm. 82

ESCRIPTURA DE LA PRESA DE POSSESSIÓ DEL CASTELL DE CASTELLET PER JOAN DE SEGALERS, DEL 28 D'ABRIL DE 1360

X. SITJES I MOLINS

La recent publicació en el butlletí núm. 65 del Centre d'Estudis del Bages de la transcripció feta pel nostre consorci Marc Torras, d'un interessant pergamí de la col.laboració d'un altre consoci nostre, Jaume Pons, m'ha induït a fer-ne la traducció, ja que el contingut del document és una excel.lent ressenya d'un acte tan significatiu a l'Edat Mitjana, com era el del lliurament de la possessió d'un castell, conseqüent a la seva compra-venda, contingut que, per la seva redacció original en llatí, impedeix ser entès per bona part de les persones merament interessades en com s'actuava en aquella època, però a les quals la dificultat d'entendre la llengua és, en aquest cas, un obstacle.

El diploma és, com he dit, la ressenya notarial del liurament de la possessió d'un castell, del de Castellet de Bages, anomenat així per tal de distingir-lo d'un altre Castellet comarcal, el de Cornet, del terme de Sallent.

El contracte de compra-venda en Dret català, com en l'espayol, ambdós derivats del Dret romà, és un contracte consensual, és a dir que, per a la seva perfecció, basta la concurrència de voluntats o consentiment entre venedor i comprador, en la cosa i en el preu, sense que sigui necessària l'entrega de la cosa, però que sí que origina en el primer l'obligació d'aquesta entrega. Perquè el comprador de la cosa n'entri en possessió, cal que li sigui lliurada.

El lliurament de la possessió es feia i es fa de manera real quan la cosa venuda és un bé moble, però quan és un immoble es recorre a la **ficta traditio** (tradició fingida), mitjançant actes diversos, els quals, abans, tenien expressió material (entrar el comprador en el camp, en presència del venedor, i agafar un grapat de terra i escampar-lo; trencar branquetes d'un arbre i fer el mateix; entrar en la casa venuda i obrir i tancar portes amb les claus lliurades pel venedor, etc.) i, actualment, fent constar a l'escriptura de compra-venda que, pel simple fet del seu atorgament, s'entén feta la tradició.

El document, la traducció del qual ara publico, relfecteix només aquesta tradició de la possessió del castell de Castellet i de les seves pertinences, persones i coses, el dia 28 d'abril de l'any 1360, puix que la compra-venda i, probablement, el pagament del preu, ja s'havien fet abans, com es diu en el

mateix diploma.

Aquesta és una acta que, conforme al costum de l'època, el notari va redactar en la llengua escriturària aleshores en ús, el llatí, però hi transcrigué en llengua vulgar, el català, les expressions orals del intervinents, les quals figuren en lletra cursiva en el text que segueix. Com es veurà, el notari era persona d'un lèxic no gaire ric, ja que la repetició de "dictus" (dit), "predictus" (predit) i "dixit" (digué) és constant i arriba a embafar.

Tant el venedor, Guillem de Camp, com el comprador, Joan de Segalers, eren dos ciutadans de Manresa integrants de la noblesa que podria ésser qualificada de "mitjana", la d'entre els grans senyors i els simples cavallers sense castell, els quals, sovint, no eren pas d'una classe social improductiva, sinó dedicada al comerç, tal com es veu en aquest cas per la designació de què és objecte en Guillem de Camp: de "mercader". I també en devia ser el Joan de Segalers, membre d'una família originària del terme d'Oristà, on tenien la casa pairal que no era pas cap castell. En el nostre país, sovint, els mercaders compraven castells, amb la qual cosa passaven a formar part del braç militar i quedaven ennoblits, ben al revés de Castella, on el comerç era considerat una professió innoble, indigna d'un "hidalgo".

Heus ací el diploma: "En nom del Senyor nostre Déu Jesucrist i de la gloriosa verge Maria mare seva i dels esperits habitants dels espais superiors. Sigui tothom sabedor que a la meva presència, de Francesc de Franquesa, el sotaescrit notari, i en presència, també, dels sotaescrits testimonis per això especialment cridats i pregats, l'infrascrit venerable Guillem de Camp, mercader, ciutadà de Manresa, senyor del castell de Castellet de Bages, essent personalment presents davant la boca del portal major del dit castell de Castellet de Bages, situat a la diòcesi vigatana i dins els límits de la vegueria de Bages, en el seu propi nom i, també, de procurador de la venerable senyora Francesca, muller seva, instituït per a això en escriptura pública autoritzada per mi, el dit notari, en data de vint-i-set del mes d'abril de l'any de la nativitat del Senyor, més aball escrit, en nom dels predits donà i investí el venerable Joan de Segalers, ciutadà de Manresa, igualment present, en la possessió corporal o quasi, del dit castell de Castellet de Bages, és a dir, de la fortalesa o cap del dit castell i de tots els altres drets i universals pertinences d'aquell castell i els seus termes, el qual castell de Castellet de Bages, amb la seva fortalesa i amb els seus castlans, feudataris, militars i senyors i homes i dones i amb tots els altres drets i pertinences seves certament vengueren com a lliure i franc alou, quiti i immune el dit venerable Guillem de Camp i Francesca, la seva muller, al dit venerable Joan de Segalers, amb escriptura pública feta, per cert, per autoritat meva, el dit notari, el referit dia i any sotaescrit, com en ella més pla i més complet és contingut. Possessió del dit castell de Castellet de Bages, del seu terme, drets i pertinences abans anomenades, la qual donà i induí el dit Guillem de Camp al dit venerable Joan de Segalers, certament d'aquesta manera: que els venerables Guillem de Camp i Hoan de Segalers, essent davant l'alberg de dit portal major del dit castell de Castellet, com és predit, el dit Guillem de Camp pregué la mà del dit Joan de Segalers i l'introduí dins el dit castell i allà li donà les claus del dit castell i també un corn,

que tot això tenia a les mans el dit Guillem de Camp, i donant les dites claus i el corn al dit Joan de Segalers, com és predit, digué el dit Guillem de Camp, en nom dels predits, aquestes paraules: **Jo us met en plena e corpora lpossessió d'aquest castell meu de Castellet, de son terma e de sos drets e pertinencies d'aquest castell, ço és saber qui sien dintra lo dit castell de Castellet e lo terma d'aquell. E cascun d'aquell per rahó, ço és saber, de venda pura e acabada lo qual jo e na Francescha, muller mia, havem feta del dit castell de Castallet per a lou liura e franch ab carte pública axí e com en aquella és contengut.** I això dit i fet de la manera predita, el dit Guillem de Camp sortí pel dit portal del dit castell i el dit Joan expulsà el predit Guillem de Camp d'aquell castell. I el dit Joan romagué dins d'aquell portal i castell i tancà les portes d'aquell castell i els portals i alguns homes que eren amb el dit Joan romangué dins d'aquell porta li castell i tancà les portes d'aquell castell i els portals i alguns homes que eren amb el dit Joan de Segalers i la seva família i que eren allà amb ell i que eren més de sis pujaren a la fortalesa o cim del cap del dit castell i igualment cornant amb el dit corn, cridaren amb alta veu diversos crits de **viafors**, cridant tant com podien, **viafors, viafors, Castallet, Castallet per lo senyor en Johan de Segalers**. Dits i fets de la manera predita els tals actes, el dit venerable Joan de Segalers, acceptant la predita possessió de ldit castell de Castellet de Bages i el seu terme, de la predita manera, manà que, de tot idetalladament del predit, se'n fes escriptura per mi ,el notari públic.

Els quals actes foren de la manera predita, en el castell de Castellet, el dimarts, que era el vint-i-vuit d'abril de l'any de la nativitat del Senyor mil trescents seixanta, essent-hi presents els dits Guillem de Camp i Joan de Segalers i jo, el dit notari, i presents, també en això, els testimonis venerable Bernat de Galceran, Pere de Grevalosa, senyor del castell de Castellar, i Pere de Grevalosa, fill de Berenguer de Grevalosa, Berenguer de Pinós i Pere Ortolà i molts altres.

El meu sig+ne, de Francesc de Franquesa, ciutadà de Manresa, per règia autoritat notari públic per tota la terra i dominis de l'Il.lustríssim senyor rei d'Aragó, que en tots els predits fets vaig ser-hi present i que això vaig escriure, fer i concloure".

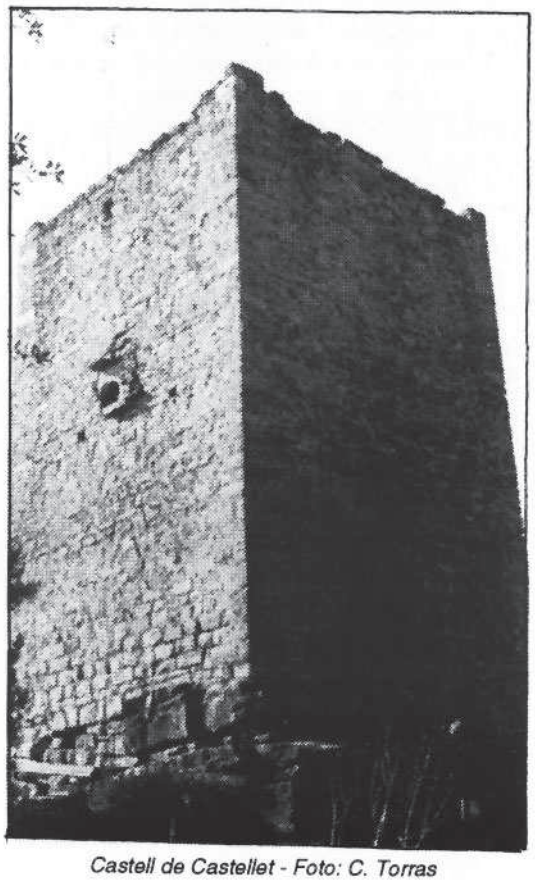

Castell de Castellet - Foto: C. Torras

LÍRICA POPULAR i LÍRICA CULTA EN EL MÓN ROMÀNIC

ISABEL DE RIQUER

La poesia medieval, des de la més senzilla a la més artificiosa i hermètica, és poesia lírica, és a dir, poesia que es cantava. Els autors, anònims o coneguts, són, a més de poetes, músics.

Els orígens de la lírica, que és com dir el orígens de la cancó, són impossibles de precisar. Sempre han cantat els homes i les dones de qualsevol lloc de la terra, i aquest cant anà evolucionant paral.lelament al desenvolupament del llenguatge.

"La nostra naturalesa més íntima es delecta en càntics i cançons: inclús els nadons agafats al pit de llurs mares quan ploren i estan inquiets s'adormen en sentir-les. Les mainaderes que els gronxen en els seus braços, tot cantant-los cançons de bressol aconsegueixen fer-los tancar els ulls. Els que al migdia condueixen una parella de bous ho fan cantant, temperant el cansament amb aquelles cançons. i no només els vianants, sinó també els veremadors trepitjant raïm en el cup o cultivant els ceps o fent qualsevol feina, sovint ho fan cantant. I també els mariners mentre remen; les dones quan teixeixen o desemboliquen els fils de la filosa canten sovint, i de vegades una dona sola i d'altres, totes juntes, canten la mateixa melodia".

Aquestes paraules de Sant Joan Crisòstom, de l'any 397, no ens permeten deduir ni la llengua ni el text de les cançons ni la seva forma estròfica, però sí que ens acosten al context social dels que cantaven i les seves circumstàncies. Gent que es dedicava a feines molt simples i que pertanyien, doncs, a una classe baixa, no culta, i per això les cançons serien poc elaborades retòricament i fàcils d'entendre. Però aquestes cançons, com eren tan populars i tan senzilles, els compiladors de textos per als Cançoners van creure que no calia copiar-les ni conservar-les per escrit perquè tothom ja les coneixia.

Els testimonis més antics de poesia lírica anterior al segle XII es troben en cançoners francesos dels segles XIII, XIV i en castellans del XV i del XVI. Escrita en les diferents llengües romàniques (francès, occità, català, castellà o gallec) presenten uns trets semblants que posen de manifest, entre d'altres, una tradició europea poètica de cançons de dona. Un "jo" poètic femení, de dona jove i enamorada que s'expressa a vegades en un monòleg, i en d'altres, dialogant amb altres dones: la mare, les germanes, les amigues. El seu estimat és sempre anomenat "amic". La versifació és molt simple, el lèxic col.loquial i repetitiu: precisament aquesta senzillesa atorga al poema

singularitat i captivadora bellesa.

a) Revenez, (or) revenez,
dous amis, trop demourez!

b) Dex! Trop demeure, quant vendra?
Loing est, entroubliee m'a.

c) Quant lo gilos er fora,
bel ami,
vene-vos a mi

d) ¡Ay, cómo tardas, amigo!
¡Ay, cómo tardas, amado!

e) Ai, amor, amor, amor,
quant serem los dos de un cor!

f) Com estou d'amor ferida!
-ai, Deus val!-
Non ven o que ben queria!
- ai, Deus val!-

L'aparició, en els començaments del segle XII, de la lírica dels trobadors provençals va donar a conèixer un nou tipus d'escriptor de nom conegut, desvinculat de l'Església, noble o al servei dels nobles. El rei d'Aragó Alfons II voldrà ser anomenat "lo rei que trobet", el rei trobador. El trobador professional que viu de compondre i de divulgar les seves cançons serà lloat i tingut en la més alta de les consideracions i respectat. El rei Alfons el Savi de Castella dirà dels trobadors que són "doctores en trobar"; els reis tindran en nòmina a trobadors, com varen fer Jaume I i Pere el Gran amb Cerverí de Girona.

Des del primer trobador ens trobem amb una lírica totalment oposada a la popular o tradicional. La constant preocupació per la forma, per la correcta divulgació del missatge líric, l'acurada selecció de les paraules, l'interès per cercar les imatges poètiques més insòlites i la sonoritat de les rimes porta els trobadors a enorgullir-se de ser els autors de les paraules i de la melodia, i això els impulsa a proclamar a crits la bella mestria del nou cant

Del vers vos dic que mais ne vau
qui be l'enten e n'a plus lau:
que'ls motz son faitz tug per egau
comunalmens,
e'l son, et ieu meteus m'en lau
bo's e valens.

Guilhem de Peitieu, Pos vezem de novel florir, vv. 37-42.

(D'aquest vers us diré que aquell que bé l'entén més val i en tindrà molta lloança: perquè els mots són fets per igual i la música és bona i valuosa i jo mateixo me n'orgulleixo).

Quar dir pot hom so qu'estat dig no sia,
qu'estiers non es trobaires bos ni fis
tro fai sos chans guays, nous e gent assis,
ab noels digs de nova maestria.

Guilhem de Montanhagol, Non an tan dig li primier trobador, vv. 7-10

(Perquè hom encara pot dir coses que mai no han estat dites, ja que un trobador no es bo i fi fins que no fa els seus cants alegres, nous i ben construïts amb paraules noves de nou mestratge)

La **cansó** és la poesia o cançó d'amor. De tota la riquesa d'aspectes i motius que observem i fruïm en sentir-les, destacaré un tret que, potser perquè estem acostumats a trobar-lo en la poesia d'amor de tots els temps, ens costa adonar-nos que en els trobadors és originalitat, és primícia. Aquest tret correspon a la concreta situació del món feudal de l'Edat Mitjana europea.

Des del primer trobador el "jo" de la **cansó** és un "jo" masculí que reflexiona sobre el seu estat d'ànim, el seu amor, vers una dona a la que anomena **domna** (senyora), paraula que procedeix del mot llatí **domina**, i és com es coneixia a la muller del **dominus**, del senyor. El trobador, sigui noble o sigui un home d'origen humil, sempre poèticament es considera vassall de la senyora i expressarà els seus sentiments mitjançant el llenguatge de la relació vassallàtica. I aquest llenguatge tècnic, jurídic, propi del món i de la vida feudal, es convertirà en metàfora de les relacions amoroses d'una manera tan natural que mai no ens semblarà forçat, exagerat o incomprensible. Els símbols són propis de l'homenatge vassallatic, anyells, guants, cinyells, i les fórmules es convertiran en missatges íntims d'amor:

"Us deixo, senyora, el meu cor i el meu cos com a feu" (Guillem de Berguedà).

"Si ella ho vol seré sempre el seu vassall compromès per sempre, i ho juro davant d'altres senyors" (El rei d'Aragó).

Domna'l genser c'anc nasques
e la melher qu'eu anc vis,
mas jonchas estau aclis,
a genolhos et en pes,
el vostre franc senhoratge

Bernat de Ventadorn, Gent estera que chantes, vv. 37-41

(Senyora, la més gentil que mai no hagi nascut i la millor que mai no he vist, m'inclino davant vos amb les mans juntes, de genolls i de peu, en el vostre noble domini).

A vegades la senyora, la **domna**, no té solament poder temporal sinó unes facultats quasi miraculoses:

Per son joi pot malaus sanar,

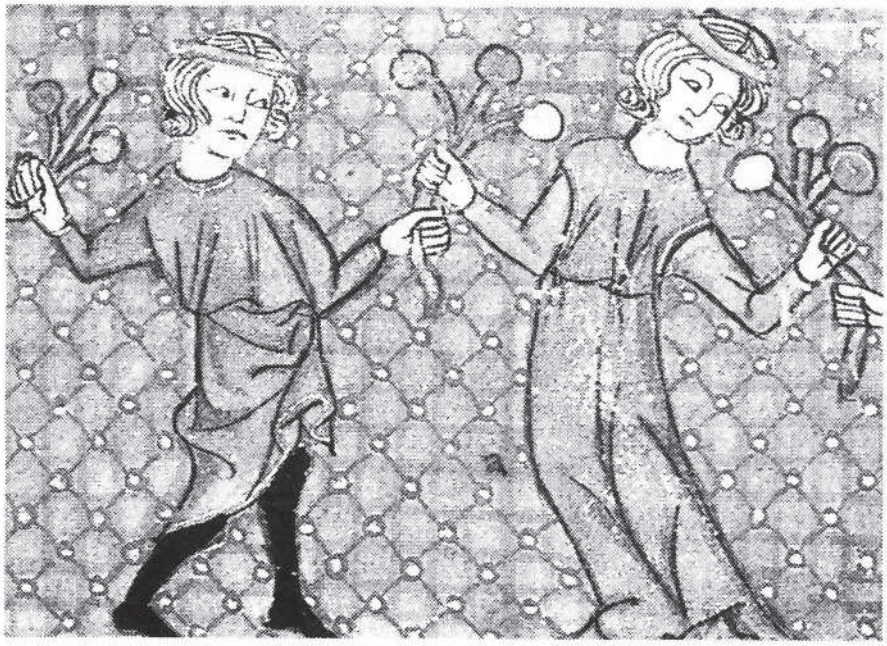

e per sa ira sas morir,
e savis hom enfolezir,
e belhs hom sa beutat mudar,
e'l plus cortes vilanejar,
e'l totz vilas encortezir.

Pus hom gensor no'n pot trobar,
ni huelhs vezer, ni boca dir,
a mos obs la vueill retenir,
per lo cor dedins refrescar
e per la carn renovelar
que no puesca envellezir.

Guilhem de Peitieu, Molt jauzens, vv. 22-36

(Per la seva joia el malalt pot guarir-se i, per la seva còlera, el sa morir, el savi enfollir i l'home bell perdre la seva bellesa, i el més cortes esdevenir vilà esdevenir cortès. / Ja que no se'n pot trobar cap de més bella, ni uns ulls veure-la o una boca descriure-la, la vull retenir per mi, per refrescar el cor per dins i per renovellar la carn, perquè jamai no pugui envellir).

I tot això barrejat amb unes paradoxes que varen provocar escàndol i que s'emmascaraven sota la ideologia de la **fin'amor**, amor pur, lleial, vertader: expressar l'amor vers la **domna** perquè en el món feudal solament la dona casada gaudia d'entitat jurídica, tenia un nom i un lloc en la societat cortesa. Fruir de la seva absència o amb la seva llunyania: "Mai gaudiré d'amor si no gaudeixo d'aquest amor de lluny perquè no sé l'existència d'altra dama més gentil ni millor que sigui en cap lloc, ni aprop ni lluny" (Jaufre Rudel). Però a la vegada diu que desitja veure-la dins la intimitat de la cambra, abraçar-la, besar-la:"Moriré de desig si la bella no m'acull al seu costat i no em deixa fer-li carícies i que jo la besi i estrenyi el seu cos blanc, tendre i suau" (Bernat de Ventadorn).

Tots aquests missatges d'amor es van repetint durant dos segles en unes 2.500 cançons d'uns 450 trobadors més enllà de l'ambit lingüístic i geogràfic de la llengua d'oc, per les corts hispàniques, Nord d'Itàlia, Alemanya, Nord de França i Sicília. En aquests regnes s'acollia sempre de bon grat els trobadors i llurs cançons d'amor o de guerra que s'entenien perfectament sense que els trobadors haguessin de canviar de llengua.

ELS GOIGS MARIANS EN L'ART i LA MÚSICA DE FINALS DE L'EDAT MITJANA

JORDI BALLESTER I GIBERT

"Los set gotxs recomptarem" és l'incipit de la composició copiada en cinquè lloc en el *Llibre Vermell de Montserrat*[1]. Es tracta d'un dels goigs marians més antics conservats amb música i text en català, i data, d'acord amb la llengua emprada, del primer terç del segle XIV, tot i que el còdex fou copiat a finals del mateix segle 2.

En termes generals podem definir els *Goigs marians* com una composició poètica cantada en honor de la Mare de Déu, i la seva pràctica es remunta, al menys, al segle XII. Foren els Dominics qui varen difondre aquesta devoció que, a poc a poc, s'incorporà a la litúrgia tot adoptant fórmules especials per a l'Ofici diví i Misses pròpies dels Goigs[3].

Tanmateix, la devoció mariana arrenca molt abans, amb la proclamació de Maria com a Mare de Déu l'any 431 en el Concili d'Efes. Ja en aquest segle V es desenvolupa tot un repertori de cant pla dedicat a la Mare de Déu, que es concentra en les processons i en les Antífones i Responsoris dels Oficis[4]. la Missa mariana, d'altra banda, serà potenciada a l'època del "renaixement" carolingi, especialment amb el *Liber Sacramentorum* d'Alcuí (+804) que suposarà la consagració del dissabte a la Mare de Déu. El gran impuls al culte a Santa Maria, però, ve amb l'adopció d'un Ofici marià diari per l'orde de Cluny l'any 1080[5].

Des del segle XII sorgeix, al costat repertori litúrgic incrementat amb himnes, trops i seqüències, un altre repertori, inicialment en llatí, que serà l'origen de tota una floració de cançó romanç: *són els miracula,* que descriuen els prodigis atribuïts a la intervenció de la Mare de Déu. D'aquesta tradició en seran fruit les col.leccions en llengua vulgar com els *Miracles de Notre-Dame* de Gautier de Coinci, *els Milagros de Nuestra Señora* de Gonzalo de Berceo o les *Cantigas de Santa Maria* del rei Alfons X el Savi de Castella. No s'ha d'oblidar tampoc l'enorme pes que, en l'advocació mariana tardomedieval, tingueren el *Càntic del Càntics* o la *Legenda Aurea de Jacopo da Voragine* (c. 1230-1298)[6].

És en aquesta època, el segle XIII, quan els goigs marians- el tipus de composició poètica de què parlava al principi - foren totalment assumits per la cultura medieval, com ho prova el fet que el rei Alfons X (1221-1284), Ramon Llull (c.1235-1315), l'Arcipreste de Hita (+c.1350) o Sant Vicenç Ferrer (c.1350-1419), entre altres,

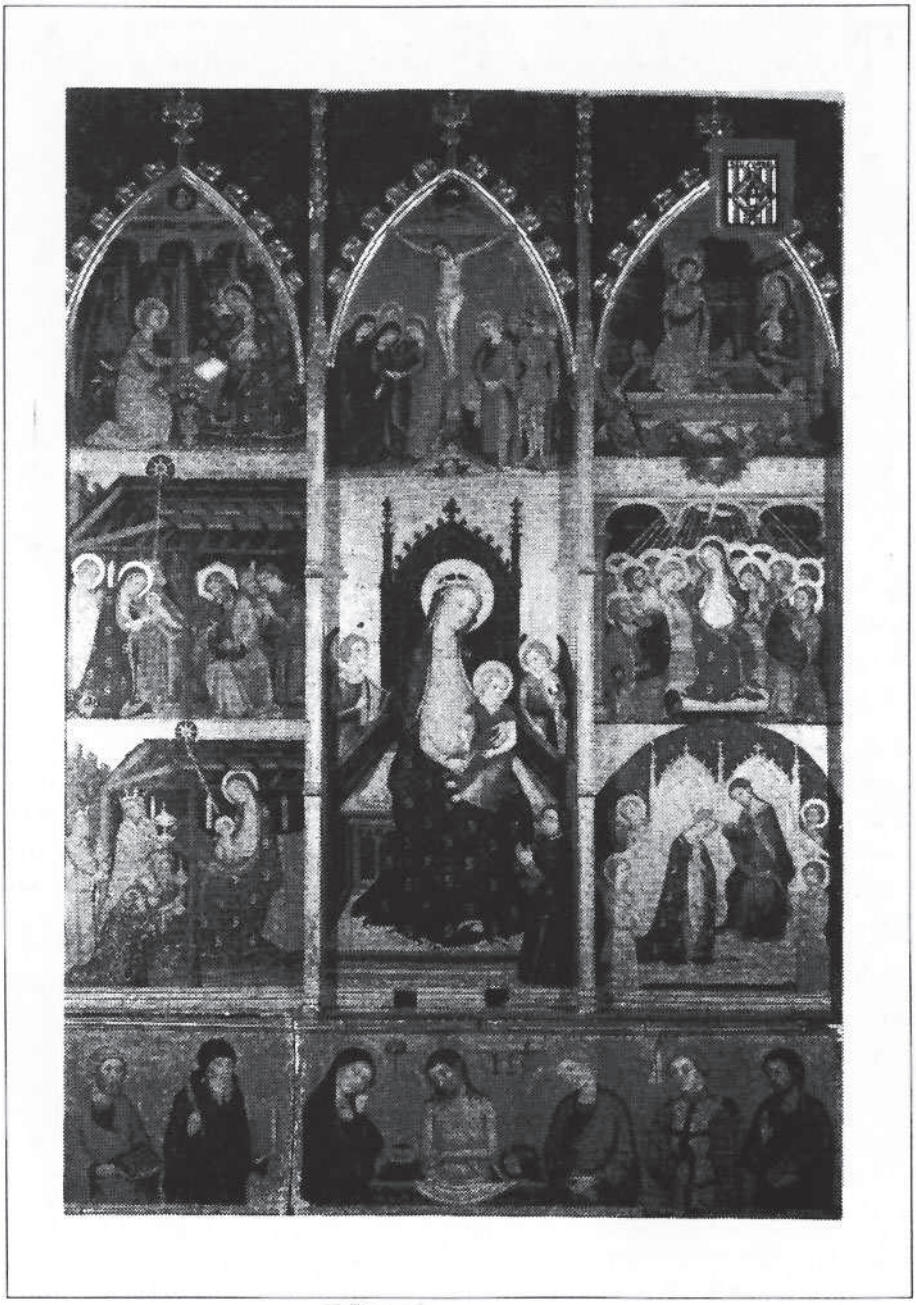

Figura 1

escrigueren "goigs" a la Mare de Déu.

Els goigs, com el seu nom indica, relaten una sèrie de fets que foren motiu d'alegria per a la Mare de Déu. El seu nombre habitual és de set, tot i que els podem trobar reduïts a cinc o augmentats a nou o deu i, en alguns casos, a dotze o quinze.

Però retornem als goigs montserratins i observem que es tracta d'un text constituït per vuit cobles de sis versos, a excepció de la primera que només en té quatre -cosa que s'explica per la pèrdua de dos versos, probablement per error de l'amanuense-, i per una tornada que es va repetint al final de cada cobla. El seu contingut, aparentment, respon al d'un cas típic de set goigs, tal com anuncia l'incipit: "Los set gotxs recomptarem"; tanmateix, una lectura atenta ens mostra clarament que en realitat només es narren sis goigs, ja que la cobla inicial funciona com a introducció/invocació, i la final té un caràcter deprecatori. L'explicació més probable és la pèrdua d'una cobla, potser per oblit del copista o tal vegada per deformació de la transmisió oral anterior[7]. Els goigs relatats de la segona a la setena cobla són, per tant: Nativitat, Epifania, Resurrecció, Ascensió de Crist, Pentecosta i Coronació de la Mare de Déu.

Arribat aquest punt és el moment d'establir un nexe amb la iconografia, ja que la seqüència narrativa del goigs esdevé un dels programes iconogràfics més freqüents de la plàstica gòtica. En el context de la Corona Catalano-aragonesa aquest programa incidirà especialment en la pintura sobre taula dedicada a la Mare de Déu. Pensem, per exemple, en el *Retaule d'Abella de la Conca* (fig.1) de Pere Serra (doc. a Barcelona entre el 1357 i el 1409) que es troba al Museu Diocesà de la Seu d'Urgell i fou pintat cap al 1375, on s'observen sis goigs que es corresponen amb els montserratins, a excepció feta de l'Ascensió de Crist, en lloc del qual hi ha pintada l'Anunciació. O en el *Retaule dels Goigs marians* (fig.2) de Pere Nicolau(doc. a València entre el 1390 i el 1405), datat cap al 1404 i actualment al Museu de Belles Arts de València, que mostra vuit escenes marianes, les sis del *Llibre Vermell* més l'Anunciació i la Dormició - amb l'Ascenció de l'ànima de la Mare de Déu. També el pintor mallorquí Gabriel Moger, de la primera meitat del segle XV, és autor d'un *Retaule de la Mare de Déu de la LLet* (fig.3) on es poden identificar quatre goigs: Anunciació, Nativitat, Epifania i Resurrecció.

Aquests retaules, i molts altres amb un programa iconogràfic similar, presenten en la taula central un tema que no surt específicament descrit en els goigs: la Mare de Déu asseguda amb el Nen a la falda. És una representació que té l'origen al segle VI, i que esdevindrà el símbol de la relació Mare-Fill en els retaules gòtics, tant en la seva forma de "Maria Lactans" (Verge de la Llet) com en el de la "Maiestats Marie".

En síntesi, per tant, el tipus "clàssic" de retaule marià tardomedieval ens mostra la mare de Déu i el Nen en la taula central, els goigs en els taules laterals, i la Coronació o un Calvari a l'àtic.

És força interessant observar, a més, que en la plasmació iconogràfica dels goigs marians és habitual de trobar representats àngels músics. Aquests àngels es concrentren bàsicament en dues escenes: *la Corcnació de la Mare de Déu i la Mare*

Figura 3

de Déu i el Nen. Ambdues taules són les úniques que situen l'acció fora del context terrenal.

La imatge de *Mare de Déu i el Nen*, d'una banda, representa la idealització de Maria que donà llum al Redemptor i esdevé, al mateix temps, el símbol de protecció i de pietat que es desitja trobar en la divinitat; és evident que no es narra cap història terrena, sinó que estem davant d'un símbol atemporal. D'altra banda, la *Coronació* és l'únic goig marià que s'emmarca al Cel: la Mare de Déu ha ascendit en cos i ànima i, en un entorn celestial, és coronada per Crist[8]. D'aquí es pot deduir que la presència dels àngels músics en les taules marianes es justifica pel seu caràcter simbòlic. Els àngels són la plasmació visual de la "música" divina, que cal entendre com a sinònim d'harmonia del cosmos; ja des dels primers Pares de l'Església, i com a herència pitagòrica que arriba a través de la filosofia neoplatònica, aquest concepte d'harmonia es troba lligat a la idea d'equilibri i d'ordre Universal. Es tracta, en conseqüència, d'una concepció de "música" (harmonia) que va més enllà del so físic i que transcendeix la "música terrenal". Representada pels àngels músics, aquesta harmonia ens manifesta l'ordre, l'equilibri i la perfecció celestial, exemple i model per al món terrenal i per a l'equilibri interior de l'ànima humana.

Malgrat aquest contingut simbòlic, el detall amb que generalment són plasmats els instruments musicals en aquests retaules, posa de manifest la necessitat d'aprofundir en aquesta iconografia com a mitjà d'apropament a l'organologia medieval. L'estudi exhaustiu i l'anàlisi comparativa de totes les representacions conservades, pot acostar-nos una mica més al coneixement dels instruments musicals de l'Edat Mitjana. Es tracta, tantmateix, d'un tema que, per la seva complexitat, transcendeix els límits d'aquest article[9].

[1] Vegeu els estudis del H. ANGLÈS. "*El llibre Vermell* de Montserrat y los cantos y la danza sacra de los peregrinos durante el siglo XIV", *Anuario Musical* X, 1955, i de M. C. GÓMEZ i MUNTANÉ, *El Llibre Vermell* de Montserrat, Barcelona 1990.

[2] Vegeu R. ARAMON i SERRA, "Els cants en vulgar del Llibre Vermell de Montserrat", *Analecta Montserratensia* x, 1964, p.20.

3 En la *Crònica* de R. MUNTANER (c. 1265-1336) llegim, per exemple, en relació al naixement del rei Jaume I (1208-1276): "jo us prec e consell que dilluns, a honor de Déu e de madona Santa María, comencen tots quants preveres ne hòmens d'ordre haja en Montpestller, a cantar misses de madona Santa Maria, e tenguen-ho set jorns per les set gois que ella hac del seu car fill" (versió a cura de Marina Gustà, Barcelona 1979, p.26).

4 Vegeu H. ANGLÈS, "Marie dans le Chant Liturgique et dans la poèsie Lyrique Chantée du Moyen-Age", Scripta Musicologica, Roma 1976 i, del mateix autor, "Santa Maria en la Música Medieval", la Música en las Cantigas de Santa Maria del Rey

Alfonso el Sabio vol.III, Barcelona 1958.

5 Sobre la història de la devoció mariana vegeu: H. GRAFF, Maria. *La mariología y el culto mariano a través de la història*, Barcelona 1968.

6 Vegeu M.T. VICENS, *Iconografia Assumcionista,* València 1986, pp.6-7.

7 Per ARAMON, ob. cit. p. 18, manca la primera cobla, que tindria el tema de l'anunciació o algun altre com la presentació de Jesús al Temple; aquesta teoria ve reforçada pel fet que la cobla que representa el quart goig escrit comença amb el vers:"...lo quint alegratge", cosa que confirma la manca d'un goig entre les cobles anteriors.

8 J. da VORAGINE, a la *Legenda Aurea* descriu l'ascenció de la Mare de Déu de la següent manera: "Es provat que alegrament se'n pujà la Verge Maria, segons que diu Sent Gau, bisbe, en les sues homilies dient: -vuy reeberen los àngels en lo çel la Verge Maria cantant, els archàngels alegran, e les senyories salmejan, e'ls principats sons faén, e'ls poders estruemnts tocan, e cherubin e cherafin imnes dién, qui la duxeren a la cadira de la subirana magestat" (versió catalana del Ms. de Vic -s. XV-, R/Olot 1976, p.423).

9 Vegeu els meus artícles sobre aquest aspecte:"Iconografia Musical: una enian per l'estudi de la música del passat". *Revista Musical Catalana* nº 44, 1988. "Retablos marianos con ángeles músicos procedentes del antiguo Reino de Aragón. Catálogo "*Revista de Musicología* XIII nº 1, 1990, i "La Fídula tardomedieval a la Corona d'Aragó: anàlisi iconogràfica d'un problema organològic". *Recerca Musicològica, em premsa.*

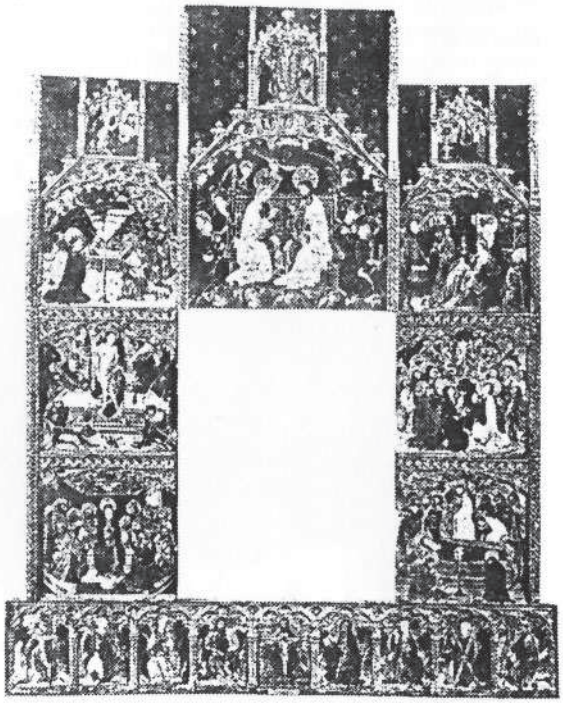

Figura 2

Record a Mòssen Junyent

El passat dia 16 de gener va morir Mòssen Josep Junyent i Rafart, bon amic i col.laborador en diverses ocasions de la nostra entitat.

Mòssen Junyent va arribar a Manresa l'any 1962 com a vicari del Carme i per tal d'impulsar el Moviment de Cursets de Cristiandat com a consiliari. Des d'aquell moment tingué una gran influència en l'àmbit religiòs manresà com a exemple d'un tipus de cristianisme compromès, progressista i obert, que tingué un paper rellevant en la reclamació d'un nou ordre polític democràtic i plural.

En l'àmbit cultural desplegà una intensíssima activitat, que el va convertir en un punt de referència del moviment manresà dels anys seixanta. La seva capacitat intel.lectual, i la seva profunda foramció, i la seva vàlua humana, qualificava d'excepcionals per tots els qui el van conèixer, li van permetre desenvolupar una activitat polifacètica que abastà l'arqueologia, la literatura, la teologia i l'art.

Per aquesta suma de mèrits intel.lectuals, l'any 1989, Omnium Cultural de Manresa li atorgà el Premi Bages de Cultura.

L'acte de comiat fou una autèntica manifestació popular de dol, poques vegades vista a Manresa, on s'aplegaren persones de tots els estaments socials i de totes les ideologies que ompliren, com mai, el temple manresà de la Ilum.

Descansi en pau Mòssen Junyent.

El passat mes d'octubre, Mn. Junyent feu una conferència sobre el tema "L'influència de l'Art Romànic en el romànic italià". Fou l'acte d'inauguració dels curs 1992-1993 de la nostra Entitat, i les darreres ocasions que aparegué publicament.

Crònica d'activitats

El passat mes de desembre tingué lloc el tradicional "Dinar del Soci". Assistiren a l'acte que es va fer a l'Hotel Pere III de Manresa, més d'un centenar entre socis i amics i ens va acompanyar el Sr. Juli Sanclimens alcalde de Manresa amb la seva esposa.

El dinar transcorregué en un clima de cordialitat i bona amistat i es va cloure amb un petit concert de música medieval interpretat pel grup dirigit per l'Oriol Pérez.

Com ja és costum es va fer l'entrega de premis "Capitell" i "Carreu".

Els premis carreu s'atorgaren al Sr. Ignasi Torras, director de la Capella de Música de la Seu per la seva bona disposició en diverses col.laboracions envers la nostra entitat.

I al jove Oriol Pérez, per la seva dedicació a la música medieval i pel seu entusiasme en participar i organitzar en el passat curset dedicat a la Música.

El premi "Capitell" s'atorgà al bon amic, soci i col.laborador de l'Entitat i incansable investigador Sr. Josep Mª Gavin i Barcelò. Tal com va dir la seva Sr. Carme Torras, presidenta de l'Entitat i l'entrega del capitell al Sr. Gavin, era com una assignatura pendent des de feia temps.

Ara, a punt de cloure la seva gran obra **d'Inventari d'Esglèsies de Catalunya** és un bon moment per tal de reconèixer la seva incansable labor en aquesta obra i en el seu gran arxiu reconegut oficialment per grans personalitats del país i de l'estranger i que és la gran obra de tota la vida dedicada al col.leccionisme i a la divulgació de l'art i el patrimoni del nostre país i de fora.

L'enhorabona al Sr. Gavín i que per molts anys pugui continuar amb aquesta feina de la qual tots ens en considerem enriquits.

Aspecte de la sala durant el Dinar del Soci

Al dinar i varen assistir el Sr. Juli Sanclimens i la seva senyora

El Sr. Josep Mª Gavin va dirigir unes paraules d'agraïment després de rebre el premi "Capitell"

El conjunt de música medieval dirigit per Oriol Pérez, ens delectà amb unes interpretacions medievals
Fotos: I. Rubinart

Properes activitats

Divendres, 19 de febrer

1592-1593: LA SUPRESSIÓ DE LES CANÒNIQUES AGUSTINIANES I LA CREACIÓ DEL BISBAT DE SOLSONA

Conferència a càrrec del Dr. Antoni Pladevall
Casa de Cultura de la Caixa (Guimerà, 1 - Manresa)
A 2/4 de 9 del vespre
Acte inclòs en el programa de les FESTES DE LA LLUM

Diumenge, 7 de març

EXCURSIÓ DE TOT EL DIA AMB AUTOCAR A:

Matí: Sant Cugat del Vallès
Santa Maria de Barberà

Tarda: visita a l'Arxiu Gavín
Sortida a les 9 del matí de la Plaça Infants
Inscripcions (Viatges Melià)
PORTEU MÀQUINA DE FOTOGRAFIAR

Dijous, 25 de març

ASSEMBLEA GENERAL DE SOCIS ORDINÀRIA
ASSEMBLEA GENERAL DE SOCIS EXTRAORDINÀRIA

Casa de Cultura de la Caixa (Guimerà, 1 - Manresa)
A les 8 del vespre de la 1a. Convocatòria, i a 2/4 de 9 de 2a. Convocatòria

Diumenge, 28 de març

EXCURSIÓ DE TOT EL DIA AL MUNICIPI DE NAVÈS

(Solsonès) - *(amb cotxes particulars)*
Es visitaran diverses esglèsies, ponts, i molins romànics del municipi acompanyants pel Sr. Ramon Clotet alcalde de Navès
Sortida a les 8 del matí de la Plaça Infants

Amb el suport de:

CAIXA DE CATALUNYA